

TARIM-GIDA POLİTİKALARI BAĞLAMINDA TÜRKİYE'DE GIDA GÜVENCESİ

Kasım KARAMAN*

Öz

Bu çalışma ulusal, bölgesel ya da küresel bir tehdit olarak ortaya çıkan açlık problemi ile tarım-gıda politikaları arasındaki ilişkiyi kavramsal ve kuramsal düzeyde ele almayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede olmak üzere dünyada ve Türkiye'deki tarım-gıda politikaları ve gıda güvencesi ilişkisi çeşitli istatistik verilerle değerlendirilmiştir.

Gıda üretim düzeyi ile gıda ihtiyacı miktarı küresel düzeyde karşılaştırıldığında, üretimin ihtiyaç duyulan miktardan fazla olduğu görülmektedir. Bu durum gıda güvencesinin yalnızca üretimle ilişkili bir kavram olmadığını ortaya koymaktadır. Bu bakımdan tarladan sofraya tüm üretim, dağıtım ve tüketim ilişkilerini ve süreçlerini kapsayan gıda güvencesi, tarım ve gıda politikalarıyla yakından ilgilidir. Öte yandan gıdanın ekonomi politikası ile ulus devletinin gelişimi arasındaki bağlantıyı anlamak, küresel gıda politikalarını belli dönemler halinde tanımlamak için "gıda rejimi" kavramı kullanılmaktadır.

Gıda rejimi yaklaşımı, kapitalist dünya ekonomisi ile tarım-gıda arasındaki ilişkileri ve kapitalizmin kendi içinde barındırdığı çelişkileri anlamak ve analiz etmek açısından önem arz etmektedir. Gıda güvencesi düşüncesinin gelişimini kapitalizmin gelişim süreciyle ilişkilendiren yaklaşımlar, gıda sistemlerinin aşamalı olarak değişimini 500 yıllık bir geçmişe dayandırmaktadırlar. Bu süreç, toprak sahipliğinde ve üretim araçlarında meydana gelen değişim, kendi kendine yeter tarımsal üretimden pazar için üretime geçiş, kentleşme ve sanayileşme biçiminde ilerleyerek ekonomik modernleşme sürecine geçmiştir.

Türkiye'de tarım sektöründeki değişimler ile gıda sektöründeki üretim ve dağıtım süreçleri arasında karşılıklı etkileşime dayalı yakın bir ilişki söz konusudur. 1970'lere kadar kendi kendini besleyebilen ülkeler arasında yer alan Türkiye'de 1980 sonrası değişen tarım-gıda politikaları nedeniyle zaman zaman temel gıda maddeleri ithal etmek zorunluluğu ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gıda Güvencesi, Gıda Rejimi, Tarım-Gıda Politikaları, Açlık.

FOOD SECURITY IN THE CONTEXT OF AGRI-FOOD POLICIES IN TURKEY

Abstract

This study aims to handle the relationship between hunger which arose as a national, regional or global threat and agri-food policies at a conceptual and theoretical level. Within this framework, the relationship of agri-food policy in the world and Turkey and food security is considered by various statistical data.

When the level of food production and the amount of the need of food are compared at a global level, it is seen that the production is more than that is needed. This suggests that food security is not merely a concept related to food production. In this respect, food security, which encompasses all the relationships and processes of production, distribution and consumption from the field to the table, is closely related to agriculture and food policies. On the other hand, the concept of "food regime" is used to understand the link between the economic policy of food and the development of nation state and to define global food policies at certain periods.

The approach of food regime is important in order to understand and analyze the relationships between capitalist world economy and agri-food and the contradictions which capitalism have in itself. Approaches which relate the development of the idea of food security to the process of the development of capitalism trace the gradual change of food systems to 500 years of history. The change which occurred in landowning and means of

* Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi Eğitim Fakültesi, kasimkaraman@hotmail.com

production and the shift from self-sufficient agricultural production to production for the market turned into the process of economic modernization by progressing in the form of urbanization and industrialization.

There is a close relationship, based on mutual interaction, between the changes in the sector of agriculture and the processes of production and distribution in the sector of food. In Turkey, which was among the countries which could nourish themselves until 1970s, importing basic food items became an obligation from time to time due to changing agri-food policies after 1980.

Keywords: Food Security, Food Regime, Agri-Food Policies, Hunger.

GİRİŞ

Yetersiz beslenme ve açlık, günümüzde, en önemli problemler arasında yer almaktadır. Dünyada herkesin besleneceği kadar gıda üretilmesine rağmen dünya nüfusunun yaklaşık 1/9'u (795 milyon) yetersiz beslenme ve açlık tehdidiyle karşı karşıya bulunmaktadır. Yetersiz beslenme ve açlık sadece sağlıkla ilgili olmayıp eğitim ve istihdam gibi birçok alanı da olumsuz etkilemektedir (<http://www1.wfp.org/zero-hunger> Erişim: 21.08.2017).

Açlık ve ilişkili olarak fakirliğin nasıl ölçüleceğiyle ilgili çeşitli öneriler sunulmaktadır. Günlük kaloriye göre yapılandırılan ölçeklerin yanında günlük ihtiyaç duyulan besin ihtiyacını karşılayacak miktarda gelire göre de hesaplamalar yapılmaktadır. Dünya Bankası'nın 1990'da 22 ülkeyi esas alarak yaptığı hesaplamalarda her birey için günlük 1 doların altı açlık sınırı olarak kabul edilirken, 2005 yılında 115 ülkede yaptığı çalışmalardan elde ettiği verilerle bu miktar günlük her birey için 1.25 dolar olarak belirlenmiştir (<http://econ.worldbank.org> Erişim: 25.08.2017). Ancak belirtilen miktar ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre farklılık göstermektedir. Bu nedenle her ülkenin kendi şartlarına göre bir açlık ve yoksulluk sınırı belirlemesi daha gerçekçi görünmektedir.

2015 verilerine göre açlık sınırının altında bulunan nüfusun Dünya ölçeğinde bölgesel dağılımına bakıldığında Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa'da 14,7 milyon, Afrika'da 232,5 milyon, asya'da 511,7 milyon, Latin Amerika ve Karayiplerde 34,3 milyon ve Okyanusya'da 1,4 milyon kişi olduğu görülmektedir (<http://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-development-goals/> Erişim: 28.08.2017). Bu verilere göre açlık sadece Afrika ve Asya gibi ülkelerle sınırlı olmayıp gelişmiş ülkeler için de bir tehdit oluşturmaktadır. Öte yandan küresel bir problem olarak karşımıza çıkan açlık ve yoksulluk sorunuyla mücadele konusunda ulusal ve bölgesel düzeyde işbirlikleri yapılmaktadır. Birçok sivil toplum kuruluşu çeşitli projelerle bu insanlık sorununun çözümü konusunda faaliyetler gerçekleştirmektedir. Açlık ve yoksullukla mücadeleyi evrensel insan haklarının bir parçası olarak gören Birleşmiş Milletler Dünya Tarım ve Gıda Örgütü, Dünya Gıda Programı çerçevesinde, 2030 yılına kadar açlık ve fakirliğin sona erdirilmesi hedefi doğrultusunda çalışmalar yapmaktadır. Birleşmiş Milletler'in 2015 yılında kabul edilen ve Dünyayı değiştirecek hedefler olarak sunulan "Sürdürülebilir Gelişme Hedefleri"nden birincisi 'fakirliğin bütün formlarını her yerde sona erdirmek' ikincisi de 'açlığa son vermek, gıda güvenliğini sağlamak, beslenmeyi geliştirmek ve sürdürülebilir tarımı teşvik etmek' olarak belirlenmiştir (<http://www.un.org>). Birleşmiş Milletler Örgütü'nün tespitlerine göre, büyük çoğunluğu Güney Asya ve Sahra Altı Afrika'sında olmak üzere gelişmekte olan bölgelerdeki her beş kişiden biri 1,25 doların altında gelire sahiptir. Dünyadaki beş yaşın altındaki her dört çocuktan biri yaşına göre, yetersiz beslenme nedeniyle, gelişim bozuklukları (boy ve kilo düşüklüğü gibi) taşımaktadır.

Diğer taraftan çatışma bölgeleri açlık ve fakirlik açısından büyük risk altındadır. 2014 verilerine göre çatışmalar nedeniyle her gün 42.000 kişi evlerini terk etmek zorunda kalmaktadır (<http://www.un.org/sustainabledevelopment/poverty/> Erişim: 22.8.2017). Birleşmiş Milletler'in, Dünya Gıda Programı çerçevesinde, 'fakirliği sona erdirmek ve sıfır açlık' hedefleriyle uygulamaya koyduğu program sonuçları umut vericidir. 1990-1992 yıllarıyla karşılaştırıldığında, Dünya nüfusu 1,9 milyar artmasına karşılık, açlık sınırında bulunan insan sayısı yaklaşık 216 milyon kadar azalmıştır (<http://www1.wfp.org/zero-hunger> Erişim: 21.08.2017).

Bu çalışma tarım-gıda politikaları ile gıda güvencesi ilişkisini değerlendirmek amacıyla. Böylelikle ulusal, bölgesel ya da küresel bir tehdit olarak ortaya çıkan açlık problemi ile tarım-gıda politikaları arasındaki ilişkiyi ortaya koymayı, bu ilişkiyi kavramsal ve kuramsal düzeyde ele almayı amaçlamaktadır.

1. GIDA GÜVENCESİ VE GIDA GÜVENCESİZLİĞİ

Gıda güvencesi kavramı İngilizce "food security" kavramının Türkçe karşılığı olarak kullanılmaktadır ve zaman zaman "food safety" kavramına karşılık gelen "gıda güvenliği" şeklinde Türkçeye çevirmektedir. Oysa gıda güvenliği daha çok fiziksel, kimyasal ve mikrobiyolojik özellikler bakımından tüketime uygun gıdalar için kullanılmaktadır. Bu bağlamda gıda güvenliği, gıda güvencesi olarak ele aldığımız "food security" kavramının da bir öncülü olmaktadır. Zira gıda güvencesi, gıda güvenliğini de içine alan daha kapsamlı ve çok boyutlu bir kavram olarak kullanılmaktadır (Koç, 2013: 14).

Tarihsel olarak değerlendirildiğinde gıda güvencesi kavramının ortaya çıkışını 1929'lardaki büyük ekonomik buhrana kadar götürmek mümkündür. Bu dönemde devletler hem üreticiyi hem tüketiciyi destekleyici bir takım önlemler almak zorunda kalmışlardır. Yine henüz kavramsal bir kullanım söz konusu olmasa da İkinci Dünya Savaşı yıllarında hem sivil halkın hem de askerlerin beslenmesi konusu devletlerin temel politikalarından biri haline gelmiş, birçok ülkede zorunlu tüketim mallarının dağıtımını devlet kontrolü altına alınmıştır (Koç, 2013: 23). Gıda güvencesi kavramı 1974 yılında Dünya Gıda Konferansı'nda gıda tedarikini esas alan bir yaklaşımla 'ulusal ve uluslararası düzeyde temel gıda maddelerinin bulunabilirliği ve fiyat istikrarını sağlamak' şeklinde kullanılmıştır. Daha sonra Dünya Tarım ve Gıda Örgütü'nce 1983 yılında yapılan tanımlamada gıdaya erişim üzerine vurgu yapılmış ve gıda güvencesi "bütün insanların her zaman ihtiyaç duydukları temel gıda maddelerine hem fiziksel hem ekonomik olarak erişimi" olarak tanımlanmıştır. Kavram daha sonra bireysel ve hanehalkı düzeyleri ile bölgesel ve ulusal düzeyleri de kapsayacak şekilde revize edilmiştir (FAO, 2006). Birleşmiş Milletler Tarım ve Gıda Örgütü, 1996 yılında Roma'da gerçekleştirilen Dünya Gıda Zirvesi'nde gıda güvencesi "herkesin, her zaman, aktif ve sağlıklı bir yaşam için beslenme ihtiyaçlarını ve besin tercihlerini karşılayan yeterli, güvenli ve besleyici gıdaya fiziksel, sosyal ve ekonomik erişimi" olarak tanımlanmıştır (FAO, 1996). Bu tanım, gıda güvencesi kavramını hem kapsama alanları hem de süreçler açısından ele alması dolayısıyla güçlü bir kabul görmüştür.

1996 Roma Gıda Zirvesi Raporu'nda, her ulusun gıda güvencesi hedeflerine ulaşmak için kendi kaynakları ve kapasiteleri ile tutarlı bir strateji benimsemek zorunda olduğu hatırlatılarak gıda güvencesinin küresel bir problem olması nedeniyle bölgesel ve uluslararası düzeyde işbirliklerinin önemine vurgu yapılmıştır (FAO, 1996). 1996 yılında Dünya Gıda Zirvesi'nde yapılan tanım, gıda temininin dört ana boyutunu öne çıkarmaktadır: bulunabilirlik, erişim, faydalanma ve istikrar. Birinci boyut yeterli gıdanın bulunabilirliğiyle

ilgilidir. Yerli üretim yoluyla veya ithalat yoluyla sağlanan uygun kalitede ve yeterli miktarda gıdanın mevcut olma durumunu belirtir. Bu boyut özellikle tarımsal sistemlerin talep edilen gıda maddelerini karşılama kapasiteleriyle ilişkilendirilebilir. İkinci boyut, bireylerin yeterli bir beslenme için uygun gıdaları edinmelerini sağlayacak kaynaklara erişimleriyle ilgilidir. Üçüncüsü sağlık hizmetleri, besin güvenliği, temiz su ve uygun yiyecekler vasıtasıyla gıdalardan faydalanmayı esas alır. Bu boyut aynı zamanda fizyolojik ihtiyaçları da karşılayan bir beslenme refahını ifade eder. Dördüncü boyut ise hanehalkı düzeyinde ya da bireysel düzeyde tüm nüfusun her zaman uygun ve yeterli gıdaya ulaşabilmesini ön görür. Ekonomik krizler veya iklimle ilişkili doğal afetler gibi riskler karşısında yeterli ve uygun gıdaya ulaşma güvencesidir (FAO, 2006).

Birleşmiş Milletler Tarım ve Gıda Örgütü, gıda güvencesi tanımında vurgulanan gösterge dört boyutun ölçülmesi ve değerlendirilmesinde belirli kategorileri esas almaktadır. *Bulunabilirlik* boyut göstergeleri, bitkisel ve hayvansal protein kaynakları ortalamaları ile kökler, yumrular ve tahıllardan üretilen gıda arzı değerleri, gıda üretim ortalamalarıdır. *Erişim* boyut göstergeleri kara ve demir yollarının durumu, kişi başına düşen gayri safi yurt içi hasıla, yurt içi gıda fiyatları endeksi, yetersiz beslenme yaygınlığı, yoksulların gıda harcamaları payı ve gıda açığı derinliğidir. Sağlıklı su kaynaklarına erişim, genel sağlık hizmetlerinin yaygınlığı, düşük boy ve kiloya sahip beş yaş altı çocukların yüzdesi, hamile kadın ve çocuklarda anemi yaygınlık düzeyi, A vitamini eksikliği düzeyi, okul çağındaki çocukların iyot yetersizlik oranları ile düşük kilolu yetişkin nüfus yüzdesi *faydalanma* boyutu göstergeleri; tahıl ithalatındaki bağımlılık durumu, ekilebilir alanlarda sulu tarımın oranı, ihracatın gıda ithalatını karşılama düzeyi, yurt içi gıda fiyatlarındaki değişkenlikler, kişi başına düşen gıda üretimindeki oynaklıklar ve siyasi istikrar durumu da gıda güvencesinde *istikrar* boyutu göstergeleri olarak kullanılmaktadır (FAO, 2016).

Gıda güvencesizliği, “insanların sağlıklı ve üretken bir yaşam için yeterince güvenli, besleyici ve sosyal olarak kabul edilebilir gıdalara, sürdürülebilir fiziksel ya da ekonomik erişimlerinin eksik olması” (www.dccmaugusta.org, Erişim: 11.09.2017) olarak tanımlanmaktadır. Gıda güvencesizliği bir bakıma gıda güvencesine sahip olmama durumudur. Gıda güvencesini ortadan kaldıran ya da gıda güvencesizliğini doğuran birçok etken vardır. Ekonomik bunalımlar, kitlesel olaylar, siyasi krizler, çevre sorunları, iklim değişikliği, yeraltı sularının azalması, akarsuların kirlenmesi, toprağın çoraklanması, tarım arazilerinin bölünmesi, kentleşme, endüstriyel tarımın yaygınlaşması, tarım-gıdada fiyat istikrarsızlıkları, bitkisel hastalıkların yaygınlaşması, gıda stokları ve karaborsa, israf, işsizlik, gelir dağılımındaki eşitsizlikler, çatışmalar ve savaşlar bu etkenlerdendir.

Gıda güvencesi analizlerinde gıda güvencesizliği üç temel süreç açısından değerlendirilir. Birincisi ‘kronik gıda güvencesizliği’dir. Üretim ya da finansal kaynaklara erişimin yeterli olmaması veya varlık eksikliği gibi nedenlerle insanların en temel gıda ihtiyaçlarını bile, uzun süreli ya da sürekli, karşılayamama durumudur. Bu süreç sonunda açlık ve yoksulluk yaygınlaşarak kalıcı hale gelmektedir. İkincisi ‘geçici gıda güvencesizliği’dir. Hane halkı gelirlerinde, gıda fiyatlarında veya gıda üretiminde meydana gelen yıllık ya da dönemsel dalgalanmalarla, gıda erişiminde ya da gıda kullanılabilirliğinde meydana gelen ani ve kısa süreli şoklar sonucu oluşan gıda güvencesizliğini açıklamaktadır. Üçüncüsü ise, bir yönüyle kronik gıda güvencesizliğine, bir yönüyle de geçici gıda güvencesizliğine benzeyen, iki kavram arasında konumlandırabileceğimiz, “mevsimlik/sezonluk gıda güvencesizliği”dir. Genellikle öngörülebilir ve bilinen olayları takiben meydana geldiği için kronik gıda

güvensizliğine; mevsimsel olması dolayısıyla da geçici gıda güvencesizliğine benzemektedir. İklimle ilgili olarak hava şartlarından kaynaklanan üretim düşüşleri, işgücüyle ilgili arz-talep dengesizliklerinden kaynaklı problemler ya da hastalık gibi sınırlı ve geçici gıda güvencesizliği durumudur (FAO, 1996).

2. GIDA GÜVENCESİNE TEORİK YAKLAŞIMLAR

Bir yönüyle ekosistemle diğer yönüyle de sosyal sistemlerle ilişkilendirilen gıda güvencesi, disiplinler arası bir araştırma alanıdır. Gıda güvencesini teorik olarak ele alan çeşitli yaklaşımlar söz konusudur. Bu bağlamda, gıda kullanılabilirliği yaklaşımı, gelir temelli yaklaşım, temel ihtiyaçlar yaklaşımı, sürdürülebilir gelir yaklaşımı gibi konuyu hem ekosistem hem de sosyal sistemlerle ilişkili olarak ele alan bütüncül yaklaşımlara ihtiyaç vardır (Burchi; De Muro, 2016: 11). Bu çerçevede Scanlan (Scanlan, 2001) tarafından yapılandırılan yaklaşımlar önemli katkılar sunmaktadır. Bu yaklaşımlardan ilki neo-maltusyan yaklaşımlardır. Neo-Maltusyan yaklaşım, kontrol edilemeyen nüfus artışına bağlı olarak oluşabilecek ekolojik problemlerin, gıda üretimi üzerinde meydana getirebileceği olumsuzlukların gıda güvencesi açısından ciddi bir tehdit oluşturacağı endişeni dile getirmektedir. Gıda güvencesi ancak yeryüzü kaynakları ile insan ihtiyaçlarının karşılanması arasında kurulacak bir denge ile mümkündür. Ancak bu denge sadece bugünü değil geleceği de kapsamalıdır. Neo-Maltusyan yaklaşımda ister tüketim için olsun ister pazar için olsun üretim süreçlerinde, gıda güvencesi açısından, doğal kaynakların korunması ve toprak verimliliğinin sürdürülebilir olması gibi tarımsal stratejiler başat rol oynamaktadır (Scanlan, 2003: 96).

Neo maltusyan yaklaşımdan farklı olarak, tekno-ekolojik yaklaşım iyimser bir bakış açısına sahiptir. İnsan zekâsının ve teknolojinin ihtiyaç duyulan yeterli ve uygun gıdayı temin etme ve ona erişebilme kapasitesini sağlayacak yeterliliklere sahip olduğunu ileri sürer. ‘Yeşil Devrim’ buna örnektir. Bu süreçte gübre kullanımı ve tarım teknolojileri, ihtiyaç duyulan gıdadan daha fazlasını sağlama imkânı vermiştir (Scanlan, 2003: 96-97). Yine son zamanlarda gazetelerde ve internet haber sayfalarında yer alan “laboratuvar ortamında orjinaliyle aynı, hatta aynı lezzete sahip olduğu iddia edilen dana, tavuk ve ördek eti üretildiği ve üretilen bu teknolojik etin orjinalinden daha sağlıklı ve ekonomik” olduğu şeklindeki haberler ekolojik yaklaşım açısından değerlendirilebilir (www.hurriyet.com.tr). Modernleşme yaklaşımı, toplumların modernleşme düzeyiyle gıda güvencesi arasında var olduğu kabul edilen olumlu bir ilişkiden hareketle, az gelişmiş ya da gelişmekte olan toplumların da modern toplumları takip ederek modern toplumsal kurumlar oluşturmaları gerektiği düşüncesini ileri sürer. Buna göre modern toplumlar eğitilmiş, şehirli, zengin, istikrarlı, geniş vatandaşlık haklarına sahip, ekonomik ve sosyal refah düzeyi yüksek ve iyi beslenen toplumlardır (Scanlan, 2003: 97).

Gıda güvencesini küresel bir olgu olarak kabul eden bağımlılık ve dünya sistemleri yaklaşımı, açlığı etkileyen faktörlerin uluslararası bir boyutu olduğunu ileri sürer. Dolayısıyla ülkelerin gıda güvenceleriyle Dünya gıda sistemleri arasında bir ilişki bulunmaktadır. Ancak bu ilişki gıda güvencesi açısından olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Küresel kapitalist düzenin, gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkeler arasındaki tarımsal ürün ticareti, gelişmekte olan ülkelerin geçimlik tarımsal yapılarını ihracata dayalı üretim yapan işletmelere dönüştürmesi neticesinde bu ülkelerin kendi kendine yeter olma durumlarını olumsuz etkileyerek gıda güvencelerini tehdit etmektedir. Bağımlılık ve dünya sistemleri yaklaşımına göre gelişmiş

ekonomiler diğerleri üzerinde çeşitli müdahalelerle gıda fiyatları üzerine etki yaparak yerel pazarları alt üst etmek suretiyle gıda güvencesini olumsuz etkilemektedirler (Scanlan, 2003: 97). Kentleşme yaklaşımı, kırsal bölgeler ile kentsel yerleşmeler arasında oluşan, kırsal aleyhine oluşan eşitsizlikler üzerine odaklanmaktadır. Yaklaşım, kentsel yerleşmelerde yaşayan ve ekonomik açıdan güçlü olan elitlerin siyasi gücü de ellerinde bulundurduklarını ve bu güçlerini kendi çıkarlarına hizmet edecek politikalar için kullandıklarını, sonuçta bu yapılanmanın kırsal bölgelerin gelişmesine engel oluşturduğunu ileri sürer. Kent yararına oluşturulan politikalar ve uygulamalar kır-kent eşitsizliklerini artırmakta ve kırsal nüfusun daha güçsüz ve fakir olmasına neden olmaktadır (Scanlan, 2003: 97). Özellikle tarım girdi fiyatlarının artışı ve pazarlama stratejilerinin üretici aleyhine olması, kırsal bölgelerde yaşayanların fakirleşmesine ve dolayısıyla açlık ve fakirlik riskinin artmasına neden olmaktadır. Sosyal tabakalaşma yaklaşımına göre sosyal tabakalaşma ve eşitsizlikler gıda güvencesi açısından önemli tehditler içermektedir. Irk, etnisite, cinsiyet, din, mezhep, göç gibi farklılıklar dolayısıyla oluşan siyasi, kültürel, ekonomik eşitsizlikler gıda güvencesizliğinin de en önemli nedenleri arasındadır. Çoğu kez dezavantajlı gruplar olarak da nitelenen bu gruplar arasında yoksulluk yaygındır. Söz gelimi cinsiyet bağlamında değerlendirildiğinde ‘fakirliğin kadınlaşması’ gibi kavramlaştırmalar, eşitsizliği vurgulamak açısından önemlidir. Özellikle başlıca ve yoğun olarak tarımsal işgücü konumundaki kadınların, diğerlerinin beslenmesine hizmet etmelerine karşın, kendilerinin yoksulluk ve açlıkla yüz yüze bulunmaları gerçeği gıda güvencesi ile sosyal tabakalaşma arasındaki ilişkiye iyi bir örnektir (Scanlan, 2003: 98-99).

Militarizm ve gıda güvencesi ya da güvencesizliği arasındaki ilişkilere odaklanan militarizm yaklaşımı ise genellikle askeri harcamalar ile sosyal refah harcamaları arasındaki ters orantıya dikkat çekmektedir. Bu bağlamda Türkçe’de “tereyağı tabancaya karşı” olarak ifade edebileceğimiz “guns versus butter” ya silah ya gıda modeli gündeme gelmektedir. Soğuk savaş sonrası dönemde, ülkelerin askeri harcamalara ve silah ithalatına kısıtlamalar getirerek eğitim, sağlık, gıda gibi temel ihtiyaçları karşılamaya ve sosyal refah düzeyini artırmaya dönük politikalar izlemesi, gıda güvencesi açısından önemli bir dönem olarak ifade edilmektedir (Scanlan, 2003: 99). Yaklaşım, savaş dönemlerinde meydana gelen kıtlık ve gıda güvencesizliğini insan kaynaklı bir felaket olarak değerlendirmektedir. Bu dönemlerde oluşabilecek kıtlık ve gıdaya erişimle ilgili problemler daha çok çocukları, kadınları, etnik grupları, fakirleri ve toplumun diğer dezavantajlı gruplarını etkilemektedir. Özellikle uzun süre devam eden çatışmalar sonucu oluşan ve sürekli hale gelen beslenme ve gıda ile ilgili problemler gıda güvencesizliğini kronik hale getirmektedir (Scanlan, 2003: 99). Militarizm yaklaşımı içinde öne çıkan ve tartışılan bir başka kavram “gıda savaşları (food war)” kavramıdır. Gıda savaşları, özellikle çatışma bölgelerinde, gıdanın bir silah olarak kullanılmasıdır (Messer vd., 2001:1). Gıda maddelerinin kısıtlanması, gıdaya erişimin engellenmesi, yetersiz beslenme gibi oluşturulan gıda güvencesizliği durumu, çatışmanın bir gıda elde etme mücadelesine dönüştürülmesi riskini de taşımaktadır (Messer and Cohen, 2006: 1-2).

3. GIDA REJİMLERİ, TARIM-GIDA POLİTİKALARI VE GIDA GÜVENCESİ

Dünyada herkesi doyuracak kadar yiyecek üretilmesine karşın hala bir milyara yaklaşan aç insanın varlığı, gıda güvencesinin basit bir besin yetersizliği problemi olmadığını göstermektedir. Problemin temelinde gıda kaynaklarına erişim, gıdanın dağıtımı ve bunun bir

hak olduğu gerçeğinin göz ardı edilmesine bağlı politik ve sosyal gerekçeler yatmaktadır (Serageldin and Landell-Mills, Aktaran: Shaw, 2007: 319).

Gıda rejimi, gıdanın ekonomi politiği ve ulus devletin gelişmesi arasındaki bağlantıları işaret etmek için küresel gıda politikalarını belli dönemler halinde ortaya koyan bir kavramdır (Roche, 2012: 63). Gıda rejimi kavramı, teorik düzeyde kapitalist dünya ekonomisi ile tarım-gıda arasındaki ilişkileri ve kapitalizmin kendi içinde barındırdığı çelişkileri anlamak ve analiz etmek açısından önemli katkılar sağlar (Büke, 2008: 54). Ayrıca gıda rejimi, tarihsel ve metodolojik olması nedeniyle, tarım-gıda alanında geçmiş dönemler için olduğu gibi, içinde bulunduğumuz süreçleri ve meydana gelen değişimleri anlamada ve analiz etmede kullanılan bir yaklaşımdır (Erbaş, 2017: 20). McMichael, gıda rejimi kavramını, dünya ekonomisinde çeşitli hegomanya biçimleriyle bağlantılı olarak gıdanın üretim ve dolaşımının dünya ölçeğinde tarihsel olarak belirli dönemlerle sınırlandırılarak ele alındığı bir kavram olarak değerlendirmektedir (McMichael, 2009: 281). Buna göre her hegomanya dönemi kendine özgü bir gıda rejimi oluşturmakta ve her gıda rejimi uluslararası tarımsal üretim, iş bölümü, mülkiyet ve beslenme biçimlerinde küresel düzeyde köklü değişimleri beraberinde getirmektedir (Friedmann, 2005: 230-231).

Gıda güvencesi düşüncesinin gelişimini kapitalizmin gelişim süreciyle ilişkilendiren yaklaşımlar, gıda sistemlerinin aşamalı olarak değişimini 500 yıllık bir geçmişe dayandırmaktadır. Bu 500 yıllık süreç temelde toprak sahipliğinde ve üretim araçlarında meydana gelen değişim, kendi kendine yeter tarımsal üretimden pazar için üretime geçiş, kentleşme ve sanayileşme biçiminde devam ederek ekonomik modernleşme sürecine geçmiştir (Koç, 2010: 74). Kapitalist yapılanmanın dünya çapında yayılmasını ifade eden yaklaşık 500 yıllık geçmişte üretim ve dağıtım yapıları, devletin ekonomideki yeri ve ulus ötesi yapılanmaların ortaya çıkardığı yeni ekonomik güçlerin konumları ve bu yapılanmaların tarım-gıda alanındaki rolleri ile gıda güvencesi arasındaki ilişkiler, literatürde, üç dönemde ele alınmaktadır. Buna göre birinci gıda rejimi 1870-1914 arasında, Avrupa'nın sömürgelerde üretilen, başta et ve buğday olmak üzere, temel tarım ürünlerini ithal etmesi, buna karşılık sömürgelere kendi ürettiği ürünleri satmasıyla ilişkilendirilen dönemi kapsamaktadır. Uluslararası ve çok taraflı, ancak Avrupa lehine, yapılanan bu ticaret ilişkileri, Avrupa sömürge sisteminin monopol özel ticaret ilişkilerinden farklı bir yapı oluşturmuştur (Fridmann; McMichael, 1998: 95-96). Bu dönemde, Avrupada endüstriyel üretime, sömürgelerden sağlanan ucuz hammaddelerle destekler sağlamıştır. Diğer taraftan sömürgelerdeki topraklar Avrupadan göç eden yerleşmeciler tarafından paylaşılmıştır. Yine Avrupada kent nüfusunun hızla artması tarım ve gıda politikalarında yeni bir yapılanmayı da beraberinde getirmiştir (Koç, 2013: 20).

İkinci Gıda Rejimi 1947-1972 arasında kapsamaktadır. 1914-1947 yılları arasında deneysel ve kaotik dönem olarak nitelendiren Friedmann (2009: 335), ikinci gıda rejimi dönemini, dönemin gıda sistemlerinde ortaya çıkan temel özellikleri öne çıkaran 'savaş sonrası uluslararası gıda düzeni' (Fridmann; 1982: 256), 'savaş sonrası gıda rejimi' (Fridmann, 1993: 31) ve 'ticari-endüstriyel gıda rejimi' (Fridmann, 2005: 242) gibi farklı kavramlarla karşılamıştır. İkinci gıda rejimi, İkinci Dünya Savaşı sonrası Amerika Birleşik Devletleri merkezli başlayıp daha sonra Avrupanın da dâhil olduğu ve tarım-gıdada yeniden yeni formların oluşmaya başladığı dönemi nitelendirmektedir. Soğuk savaş döneminde Amerika'nın stratejik olarak şekillendirdiği, bir tür poskolonyal, tarım ve gıda politikalarının aynı zamanda bir siyasi ve ekonomik bir güç olarak kullanıldığı görülmektedir

(McMichael; 2009: 141). ABD'nin elindeki gıda stoklarını, gıda yardımı adıyla, geliştirmekte olan ülkelere dağıtması ve bu ülkelerde de pazar için gerekli olan hammadde üretimini teşvik edici politikalar ortaya koyması, köylülüğün tasviyesi ve hızlı kentleşmenin önemli nedenlerinden birini oluşturmuştur (Koç, 2013: 21). Bu dönemde tarımda teknoloji kullanımı, tarımsal ilaçlar, kimyasal gübreler ve melez tohumlar gibi modern tarım girdileriyle oluşan tarımsal üretim artışları tarım-gıda politikalarında belirleyici olmuştur. 'Yeşil devrim' olarak isimlendirilen bu süreç, gıda arzı artışı dolayısıyla gıda güvencesi açısından geçici bir bolluk dönemini beraberinde getirmiştir, hatta yakın gelecekte dünyada açlığın sona ereceği bile dile getirilmeye başlanmıştır (Koç, 2010: 76). Ancak geliştirmekte olan ülkelerde, üretim için gerekli olan işgücü ihtiyacının azalması ve istihdam alanlarının kısıtlı olduğu kentlere nüfus akışının hızlanması hem kentlerde hem kırsal bölgelerde yeni problemlerin de kaynağı olmuştur. Tarımsal modernizasyon ve üretim artışı sağlayan tarımsal girdilerin meydana getirdiği çevresel problemler, gıda güvencesinin en önemli unsurlarından biri olan sürdürülebilirlik ilkesini tehdit eden sonuçlar doğurmuştur. Toprakların kirlenmesi ve melez tohumlardan üretilen ürünlerin insan sağlığı üzerindeki etkileri, bugün de hala hararetle devam eden tartışmaları beraberinde getirmiştir. 1973 yılında OPEC petrol krizi ve yükselen enerji fiyatları ve Breton Woods antlaşmasının çökmesiyle başlayan mali kriz dünya ekonomilerinde bunalıma yol açmıştır. Diğer taraftan SSCB ile ABD arasındaki tahıl ticareti antlaşması nedeniyle gıda borsalarında meydana gelen sarsıntılar tarım-gıda politikalarında yeni bir sürecin de başlangıcı olmuştur (Koç, 2013: 21).

Gıda rejimi tartışmaları, üçüncü gıda rejimi döneminin oluşup oluşmadığı ya da başlangıç tarihi konusunda bazı belirsizlikler taşımaktadır. İkinci rejimden üçüncü rejime geçişi ve bu rejimin içerik ve formlarını betimlemek için çeşitli görüşler ileri sürülmüştür (Burch; Lawrence, 2009: 267). 1970'lerin ortalarında başlayan ekonomik krizlerden kurtulma mücadeleleri, piyasalarda yeniden yapılanma sürecini hızlandırmıştır. ABD ve İngiltere'de başlayan bu yeni yapılanma hareketi kısa sürede dünya çapına yayılarak küresel bir boyut kazanmıştır. Tarım-gıda sektörü bu yapılanmadan en çok etkilenen sektörlerin başında gelmektedir. Söz gelimi ABD'de yapılan araştırmalarda, bu dönemde, gıda sektörünün kontrolünün dört büyük şirkete geçmesi, Avrupa'da milyonlarca üretici ile 100 milyonları aşan tüketiciler arasındaki ilişkileri düzenleyen ya da kontrol eden şirketlerin 100'lerle ifade edilebilecek sayıda olması durumu özetler niteliktedir (Koç, 2013: 22).

1980'lerden itibaren gıda güvencesini belirleyen şartlar çok uluslu yapılar ve uluslararası şirketler eliyle küresel dinamikler tarafından oluşturmaya başlamıştır. Gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkeler söz konusu güç odaklarının belirlediği şartlar ve kurallara uymaya zorlanarak küresel ekonomiye eklenmişlerdir (Koç, 2013: 26). McMichael, üçüncü gıda rejiminin zimni kurallarının birinci adımının 1995'te çok uluslu şirketlerin önündeki engelleri kaldıran Dünya Ticaret Örgütü'nün kurulmasıyla başladığını ileri sürmektedir. McMichael'a göre, 2000'li yıllarda gıda fiyatlarındaki artışların tüketicilere karşı kullanılmaya başlanmasıyla bu süreçte ikinci aşamaya geçilmiştir (McMichael, 2009: 285). Üçüncü gıda rejimi, çok uluslu şirketlerin hegemonyasında biçimlenen bir gıda rejimidir (McMichael, 2009a: 281). Önceki gıda rejimlerinden ayırt edici bu özelliği dolayısıyla üçüncü gıda rejimi, 'şirket gıda rejimi' olarak da kavramlaştırılmaktadır (McMichael, 2009b: 147-148).

'Süpermarket devrimi' olarak da tanımlanan şirket gıda rejimi, çok uluslu şirketlerin küresel bir güç olarak, diğer birçok alanda olduğu gibi, tarım-gıda alanında monopol yapılanmalar yoluyla yüksek karlarla tarım-gıda pazarını kontrol altına alma süreçlerini nitelendirmektedir.

Bu şirketler, hayvansal kaynaklı protein zincirleri aracılığıyla hayvansal gıda pazarını da kontrol eden sistemler kurmuşlardır. Söz konusu küresel yapılanmalar tarım-gıdada kendi lehlerine şekillenen ticari düzenlemeler yoluyla pazar hâkimiyetlerini güçlendirmişlerdir (Giménez; Shattuck, 2011: 111). Tarım-gıda ve hayvancılık sektörünü küresel boyutta kontrol eden çok uluslu bu şirketler, piyasadaki güçlerini kullanarak ürünleri üreticiden satın alırken ucuza (oligoksonik), tüketiciye satarken de pahalıya (oligopolistik) satarak daha fazla kar elde etmektedirler (UNCTAD, 2008: 9). Friedman, üçüncü gıda rejiminin çok uluslu perakende gıda tedarik zincirlerinin yeniden yapılanması ve ortaya çıkan çevresel problemler nedeniyle bu dönemi ‘şirket-çevre gıda rejimi’ olarak adlandırmaktadır (Friedmann, 2005: 254). Eşitsizliklerin daha da derinleştiği bu yeni dönemde çevresel problemler ve bu problemlere karşı gelişen sosyal hareketler önceki diğer rejimlerden ayırt edici bir özellik olarak ortaya çıkmaktadır.

Üçüncü gıda rejiminin beraberinde getirdiği önemli yeniliklerden biri de ‘ikinci kuşak yeşil devrim’ olarak da nitelendirilen ve biyoteknolojiye dayanan gelişmelerdir. Biyoteknoloji alanında meydana gelen gelişmeler tarımda yeni riskleri ve problemleri de beraberinde getirmiştir (Erbaş, 2017: 20). Tarım-gıda alanında embriyo transferi, farklı biyolojik türlerin DNA’larından elde edilen yeni türler, bitki hücresi ve protoplast kültürü ve somatik hibritleştirme gibi yöntemlerle elde edilen gıdalar bugün olduğu gibi gelecekte de tartışmaların odağında olmaya devam edecek gibi görünmektedir (Otero, 1991: 552). Kloppenburg, bu süreci iki ucu keskin bir kılıca benzetmektedir. Sonuç, ”hangi yönden, kim tarafından ve nasıl kesileceğine bağlıdır” (Aktaran: Otero, 1991: 552). Biyoteknolojiye dayanan bu gıda rejimi, çok uluslu şirketlerin denetiminde ilerlemeye devam etmektedir. Gitgide çiftçilerin tarımsal üretim üzerindeki gücünü yok eden gelişmeler, tarımsal üretimi genetiğiyle oynanmış patentli tohumlar, kimyasal gübre ve ilaçlar olmaksızın sürdürülemez duruma sürüklemektedir (Çaşkurlu, 2013).

4. TÜRKİYE’DE TARIM-GIDA SEKTÖRÜ VE GIDA GÜVENCESİ

4.1. Tarım-Gıda Sektöründe Yapısal Değişim

Türkiye’de tarım sektöründeki değişimler ile gıda sektöründeki üretim ve dağıtım süreçleri arasında, birbirleri etkilemeleri ve etkilenmeleri dolayısıyla, yakın bir ilişki söz konusudur. 1950’lilere kadar nüfusunun yaklaşık yüzde sekseni kırsalda yaşarken, 1950’lilerden sonra başlayan kırdan kente göç hareketleriyle bu yapı değişmeye başlamıştır. Bu demografik değişimde hiç şüphesiz birçok faktör etkili olmuştur. Bu faktörlerden en önemlisi tarımda teknoloji kullanımının artmasıdır (Öztürk, 2014: 33-34). Tarımda hızla artan makineleşme, tarımsal ilaç ve kimyasal gübre kullanımı, sulama tekniklerindeki gelişmeler ile tohum tercihlerinin değişmesi verimlilik artışları sağlamıştır. Bu durum bir taraftan tarımsal iş gücü fazlalığı ortaya çıkarırken, diğer taraftan tarım ürünlerde ticarileşmeyi de artırmıştır (Keyder, Yenal, 2013: 106).

İkinci Dünya Savaşı sonrası ABD tarafından uygulamaya konulan Marshall planı çerçevesinde sağlanan kredi ve yardımlar ile desteklenen kırsal kalkınma projelerinin etkileriyle tarım ve hayvancılık sektörlerinde hızlı üretim artışları sağlanmıştır. Bu bağlamda 1960’ların sonlarında, Batı’da gerçekleşen Yeşil Devrim’in melez tohumlarının kullanımının yaygınlaşması, buna ilave olarak, 1970’lerde tarımda kimyasal girdi artışları ve tarımsal

makineleşmeye bağlı üretim artışları devam etmiştir (Keyder, Yenal, 2013: 106). Türkiye bu dönemde, çevre ülkelerle karşılaştırıldığında, kendi kendini besleyebilen ülkeler arasında yer almaktadır (Kazgan, 2003: 376). Bu nedenle de gıda güvencesi açısından olumlu olarak değerlendirilebileceğimiz bir süreci yansıtmaktadır. 1980’lerde, her ne kadar 1950’lere kadar dayansa da, Türkiye’de Tarım-gıda sektöründe çok uluslu şirketlerin piyasaya hâkimiyetleri artmaya başlamıştır. Öte yandan, yerli sermayeli şirketler de yabancı şirketlerle ortaklıklar kurarak bu sürece dâhil olmuşlardır. Tarım-gıda sektöründe meydana gelen hem iç hem de dış etkenlere bağlı bu değişimler tekelleşme sürecini hızlandırmıştır (Oral, 2009: 326).

1996 yılında Avrupa Birliği’yle imzalanan Gümrük Birliği Anlaşması çerçevesinde tarım-gıda alanında, tarımsal ürünlerin ithalatında gümrük vergilerinin düşürülmesi ve tarımsal sübvansiyonların azaltılması gibi bazı yasal düzenlemeler zorunlu hale gelmiştir. Yine Dünya Ticaret Örgütü, Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların Türkiye’de tarım ve gıda sektöründe talep ettikleri değişikliklerle, tarım-gıda sektörü küresel ekonominin bir parçası durumuna getirilmiştir (Karaman, 2017: 176). Söz konusu süreç Türkiye’yi tarım-gıda ürünleri ithal eden/etmek zorunda kalan bir ülke konumuna sürüklemiştir (Talas, 2010: 20). 2000’lerde, “Tarım Reformu” olarak nitelendirilen ve doğrudan gelir desteğini ön gören tarım politikaları, tarımsal üretimi olumsuz etkileyerek, kendi kendine yeter olma durumunu tartışmaya açmıştır. Gıda güvencesi açısından tehdit oluşturan üretim düşüşü yanında tarımsal iş gücünün kırdan kente göçünü de hızlandırmıştır. Bu durum takip eden yıllarda, nüfus artışıyla ters orantılı olarak tarımsal üretim oranlarının düşmesine neden olmuştur (Kızmaz; Şahingöz, 2010: 17).

2001 yılında uygulanmaya başlanan doğrudan gelir desteği politikaları tarımsal üretimi artırmak bir tarafa, arazi büyüklüklerindeki farklar nedeniyle bölgeler arasında ve ürün çeşitliliği dolayısıyla ürün bazında dengesizlikler ortaya çıkarmıştır. Doğrudan gelir desteği tarımsal destek olmaktan öte bir sosyal yardım niteliğine bürünmüştür. Doğrudan gelir desteğinin en büyük katkısı, destek için arazi sahiplerinin ‘Çiftçi Kayıt Sistemi’ne kayıt zorunluluğu nedeniyle, Çiftçi Kayıt Sistemi’nin geliştirilmesi olmuştur (Abay vd.:16). 1980’lerde başlayan neo-liberal politikaların bir yansıması olarak devam eden ve 2000’li yıllarda hız kazanan özelleştirme uygulamalarının en çok etkilediği sektörlerin başında tarım-gıda sektörü gelmektedir. Devlet desteğinin azaldığı hatta bazı tarımsal ürünlerde sona erdiği bu süreçte, özellikle tarımda Türkiye’nin en büyük rakipleri olan ABD ve AB ülkeleriyle, Türk tarımının rekabet gücü azalmıştır (Kazgan, 2003: 293-294).

2001 yılında başlayan doğrudan gelir desteği uygulaması 2008 yılında sona ermiştir. 2010 yılında ‘Tarım Havzaları Üretim ve Destekleme Modeli’ne geçilmiştir. Arz açığı olan ürünlerde üretim artışı sağlamak, verimlilik, sürdürülebilirlik, çiftçinin gelirini artırmak ve hangi ürünün nerede ne kadar üretileceğini planlama hedeflerini içeren bu model ancak 10 yıl sonra, 2017’de mümkün olmuştur. Bu çerçevede Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı tarafından Türkiye’de arz açığı bulunan, stratejik ve bölgesel önem arz eden, insan beslenmesi-sağlığı ve hayvansal üretim açısından önem arz eden tahıl ürünleri (buğday, arpa, çavdar, çeltik, dane mısır, tritikale, yulaf, mercimek, nohut, kuru fasulye), pamuk, soya, yağlık ayçiçeği, kanola, aspir, çay, fındık, zeytinyağı, patates, soğan (kuru) ve yem bitkilerinden oluşan ürün bazlı değerlendirmeler yapılmış ve 941 tarım havzası için desteklenecek ürün listeleri hazırlanmıştır (www.tarim.gov.tr). Henüz uygulanan bu modelin tarım-gıda politikalarının geleceği ve Türkiye’de gıda güvencesi açısından ne gibi sonuçlar ortaya çıkaracağı süreç içerisinde belirlenecektir.

4.2. İklim Değişikliği ve Türk Tarımına Olası Etkileri

İklim değişikliği gıda güvencesini *gıda tedariki, gıdaya erişebilirlik, gıdanın etkin kullanımı ve gıda sistemlerinin işleyişi* açılarındaki etkilemektedir. Sözü edilen etkiler ani iklim değişikliklerine bağlı olarak kısa dönemde kendini gösterebileceği gibi uzun dönemde yağış rejimleri ve sıcaklık değişimlerinin etkileriyle bir risk faktörü olarak gıda güvencesi etkileyebilmektedir (Akalin, 2014: 360). Ancak iklim değişikliklerinin tarım ve gıda üzerine söz konusu etkileri ülkelere ve hatta bölgelere göre değişiklikler göstermektedir.

Türkiye’de iklim değişikliğinin tarım ve gıda üzerine etkilerini ele alan araştırmalar oldukça sınırlıdır. Ancak Türkiye’de iklim değişikliğinden en çok etkilenecek alanların başında tarım gelmektedir. İklim değişikliği projeksiyonlarına dayanarak ürün bazlı ya da bölgesel etkiler üzerine yapılan bazı araştırmalarda 2050 yılında ülke genelinde verimlilik açısından buğday ve arpada %7,6, mısırdaki %10,1, pamukta %3,8 ve ayçiçeğinde %6,5 azalma olacağı tahmin edilmektedir. Üretimdeki azalmanın ürün fiyatlarında %0,1 ila %12,6 arasında artışa neden olacağı, bu artışın üretici açısından olumlu ancak tüketici ve toplam refah açısından olumsuz etkilerinin olacağı tahmin edilmektedir (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı).

İklim değişikliğinin, gıda güvencesi açısından, ortaya çıkaracağı bir diğer önemli sektör de hayvancılık sektörüdür. İklim değişikliğine bağlı olarak oluşan küresel ısınmanın fiziksel çevre koşullarını etkilemesi dolayısıyla bakım ve besleme şartlarındaki değişim hayvancılık sektörünü olumsuz etkilemesi ön görülmektedir. Aşırı sıcak veya soğuk iklim şartları barındırma maliyetlerinin artışına, üreme, et ve süt verimi açısından da gerilemelere neden olması beklenmektedir (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 185). Söz konusu durum bir taraftan hayvansal gıda üretim maliyetlerini artıracak diğer taraftan verimi azaltacak etkilere sahiptir. Bu yönüyle de gıda güvencesi açısından bir tehdit oluşturmaktadır.

4.3. Türkiye’de Gelir Dağılımı ve Yoksulluk

Gıda güvencesiyle yoksulluk düzeyi arasında bir ilişki söz konusudur. Yoksulluk düzeyi arttıkça gıda güvencesizliği de artmaktadır. Üretilen gıda miktarı ile nüfus arasında kurulan ilişkiye dayalı yapılan gıda güvencesi analizleri ortalama bir değer sunması bakımından önemlidir. Ancak söz konusu değer mutlak bir gıda güvencesi değildir.

Gıda güvencesinin en önemli boyutlarından olan erişilebilirlik, sadece gıdaya fiziksel erişilebilirliği değil aynı zamanda ekonomik erişilebilirliği de ifade etmektedir (Niyaz; İnan, 2016: 3). Dolayısıyla gıda güvencesi için yeterli gıda üretimi yanında ekonomik olarak da gıdaya sahip olabilme gücü gerekmektedir. Bu çerçevede yoksullukla açlık arasında doğrusal bir ilişkiden söz edilebilir.

Bir ülkede üretilen mal ve hizmetlerden elde edilen toplam gelirin o ülkede yaşayan bireyler arasındaki paylaşımı ya da bölüşümü gelir dağılımı olarak tanımlanmaktadır. Gelir dağılımındaki dengesizlikler, başta açlık ve yoksulluk olmak üzere birçok sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel sorunun kaynağı olmaktadır. Bu bağlamda bir ülkenin gıda güvencesi/güvencesizliği durumu değerlendirilirken o ülkedeki gelir dağılımı ve gelir dağılımındaki dengesizlikleri de değerlendirmek kaçınılmaz olmaktadır.

Türkiye’de 2016 yılında yapılan ‘Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırma’sı sonuçlarına göre, gelir dağılımında oldukça eşitsiz bir durum söz konusudur ve bu eşitsizliği gösteren *gini*

katsayısı 0,404'tür.[†] Araştırmaya göre, nüfusun (eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert medyan gelirinin %50'si dikkate alınarak) %14,3'ü yoksulluk sınırının altındadır. 2016 verilerine göre en yüksek gelire sahip yüzde 20'lik dilimin en düşük gelire sahip yüzde 20'lik dilime oranı (P80/P20) 7,7 olmuştur (TÜİK, 2017a).

Tablo 1: Eşdeğer Hanehalkı Kullanılabilir Fert Gelirine Göre Gini Katsayısı ve P80/P20 Oranı (2006-2016)

	Yıllar										
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Gini Katsayısı	0,428	0,406	0,405	0,415	0,402	0,404	0,402	0,400	0,391	0,397	0,404
P80/P20 oranı [‡]	9,6	8,1	8,1	8,5	7,9	8,0	8,0	7,7	7,4	7,6	7,7

Kaynak: TÜİK, 2017a.

Türkiye'de eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert gelirine göre sıralı yüzde 20'lik grupların toplam gelirden aldıkları paylara bakıldığında, gelir dağılımındaki farklılaşma çok daha net görülmektedir.

Tablo 2: Eşdeğer Hanehalkı Kullanılabilir Fert Gelirine Göre Sıralı Yüzde 20'lik Gruplar (2015-2016)

Yüzde 20'lik Fert Grupları	2015	2016
İlk yüzde 20 (En düşük)	6,1	6,2
İkinci yüzde 20	10,7	10,6
Üçüncü yüzde 20	15,2	15,0
Dördüncü yüzde 20	21,5	21,1
Son yüzde 20 (En yüksek)	46,5	47,2

Kaynak: TÜİK, 2017a.

Türkiye'de 2016 yılında eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert gelirine göre en yüksek gelire sahip yüzde 20'lik dilimin toplam gelirden aldığı pay yüzde 47,7, en alt yüzde 20'lik dilimin aldığı pay ise yüzde 6,2'dir. 2015 verileriyle karşılaştırıldığında en alt dilimde yer alan yüzde 20'lik dilimin toplam gelirden aldıkları payın 0,1 artış gösterirken en üst dilimdeki yüzde 20'lik dilimin toplam gelirden aldığı pay 0,7 artış göstermiştir. Yani en alt dilimle en üst dilim arasındaki fark bir önceki yıla göre artmıştır. Bu eşitsizlik artışı gini katsayısına da yansımaktadır (TÜİK, 2017a). Ortalama yıllık eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert geliri göstergelerine göre Türkiye'de bölgeler arası gelir dağılımı oldukça eşitsiz bir görüntü sergilemektedir. TÜİK, 2016 'Gelir ve Yaşam Koşulları Bölgesel Sonuçları' araştırması verilerine göre Türkiye'de ortalama yıllık eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert geliri 19 bin 139 TL olmuştur (TÜİK, 2017b).

İBBS 2. Düzey bölgeleri itibarıyla ortalama yıllık eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert gelirinin en yüksek olduğu bölge, 26 bin 486 TL ile TR51 (Ankara), 26 bin 041 TL ile TR10

[†] Gini ölçüsü "0 ile 1" arasında değişir. Bir toplumda, gelir adaletli olarak paylaşılmışsa, gini katsayısı "0" a eşit, toplumdaki gelirleri yalnız bir kişi almışsa, gini katsayısı "1" e eşit olmaktadır.

[‡] Geliri daha yüksek olan son yüzde 20'lik grubun, geliri düşük olan ilk yüzde 20'lik gruba göre toplam gelirden kaç kat daha fazla pay aldığını göstermektedir.

(İstanbul) bölgesi ve 23 bin 612 TL ile de TR31 (İzmir) bölgesi olmuştur. Ortalama yıllık eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert gelirinin en düşük olduğu bölgeler ise 8 bin 679 TL ile TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt), 8 bin 794 TL ile TRC2 (Şanlıurfa, Diyarbakır) ve 11 bin 088 TL ile TRB2 (Van, Muş, Bitlis, Hakkâri)'dir (TÜİK, 2017b). Bölgeler arası gelir dağılımındaki eşitsizlik düzeyini gösteren bir diğer gösterge olan gini katsayısına göre bu değer en yüksek olduğu bölge (Türkiye ortalaması 0,404) 0,414 ile TR62 (Adana, Mersin), en düşük olduğu bölge ise 0,315 ile TR81 (Zonguldak, Karabük, Bartın) bölgesi olmuştur (TÜİK, 2017b). TÜİK kişi başı günlük gelir düzeyine göre fert bazlı gıda yoksulluğu araştırmalarında, 2005 yılına kadar, günlük fert başına 1 dolar, 2,15 dolar ve 4,3 dolar geliri açlık sınırı olarak değerlendirirken 2005 yılından sonra 1 dolar ve altı gelir düzeyini değerlendirme dışı bırakmıştır.

Tablo 3: Yoksulluk Sınırı Yöntemlerine Göre Fert Yoksulluk Oranları (kişi başı günlük), 2010-2014

	2010	2011	2012	2013	2014 [§]
Türkiye					
2,15 \$'ın altı	0,21	0,14	0,06	0,06	0,03
4,3 \$'ın altı	3,66	2,79	2,27	2,06	1,62
Kent					
2,15 \$'ın altı	0,04	0,02	0,02	0,02	
4,3 \$'ın altı	0,97	0,94	0,60	0,64	
Kır					
2,15 \$'ın altı	0,57	0,42	0,14	0,13	
4,3 \$'ın altı	9,61	6,83	5,88	5,13	

Kaynak: www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1605 (Erişim: 27.12.2017).

TÜİK tarafından yapılan “Yoksulluk Sınırı Yöntemlerine Göre Fert Yoksulluk Oranları” çalışması sonuçlarına göre, kişi başı günlük 2,15 doların altında gelire sahip olanların gıda yoksulluğu oranı 2010 yılında 0,21 iken bu oran 2014'te 0,03'e düşmüştür. Araştırmaya göre kişi başı günlük 4,3 doların altında gelire sahip olanların gıda yoksulluğu oranı 2010 yılında 3,66 iken bu oran 2014'te 1,62'dir. 2014 yılında yeni idari yapılanma dolayısıyla kent-kır oranları değerlendirilmemiştir. Ancak 2014 öncesi verileri dikkate alındığında kent-kır arasında gıda yoksulluğu açısından, kır aleyhine, bir farklılaşma olduğu görülmektedir. 2013 verilerine göre kişi başı günlük 2,15 doların altında gelire sahip olanların gıda yoksulluğu oranı kentlerde 0,02 iken kırsalda 0,13; kişi başı günlük 4,3 doların altında gelire sahip olanların gıda yoksulluğu oranı kentlerde 0,64 iken kırsalda bu oran 5,13'tür (www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1605, Erişim: 27.12.2017).

Türkiye'de TÜİK dışında, çeşitli STK'lar tarafından da açlık ve yoksulluk araştırmaları yapılmaktadır. Türkiye Kamu-Sen tarafından, Türkiye İstatistik Kurumu fiyatları esas alınarak, yapılan açlık ve yoksulluk araştırması sonuçlarına göre, Türkiye'de Temmuz

[§] 2014 yılında örneklem tasarımında yeni idari bölünüş temel alınmıştır; bu nedenle kır ve kent düzeyinde tahmin üretilmemiştir.

2017’de 4 kişilik bir ailenin, sağlık kuruluşlarının belirlediği gibi sağlıklı bir biçimde beslenebilmesi için günlük 40,34 TL, aylık ise 1.210,38 TL’ye ihtiyaç vardır. Araştırmaya göre 4 kişilik bir ailenin asgari geçim miktarı 5.322,57 TL olarak belirlenmiştir (TÜRKİYE KAMU-SEN, 2017). TÜRK-İŞ (Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu) tarafında Kasım 2017’de yapılan araştırmaya göre ise 4 kişilik bir ailenin sağlıklı, dengeli ve yeterli beslenebilmesi için yapması gereken aylık gıda harcaması tutarı 1.567,45 TL olarak belirlenmiştir. Gıda harcaması ile birlikte giyim, konut (kira, elektrik, su, yakıt), ulaşım, eğitim, sağlık ve benzeri ihtiyaçlar için yapılması zorunlu diğer aylık harcamalarının toplam tutarı ise 5.105,71 TL olarak hesaplanmıştır (TÜRK-İŞ, 2017).

4.4. Küresel Gıda Güvencesi Endeksi ve Türkiye

Küresel gıda güvencesi endeksi, ülkelerin gıda güvencesi durumunu çeşitli göstergelere bağlı olarak değerlendiren bir sistemdir. 113 ülkeyi kapsayan değerlendirme, gıda güvencesini, *satın alma gücü, kullanılabilirlik, kalite ve güvenlik* olmak üzere üç boyutta değerlendirmektedir. Herbir boyut, alt boyutların yeterlilik duruma göre değerlendirilerek puanlanmakta ve ülkelerin aldıkları puanlara göre sıralama yapılmaktadır.

Tablo 4: Küresel Gıda Güvencesi Endeksi temel Göstergelerine Göre Türkiye

Gösterge	Puan	Sıra
Satın alma gücü	59,8	54
Kullanılabilirlik	59,2	50
Kalite ve güvenlik	69,9	39

Kaynak: <http://foodsecurityindex.eiu.com/Country/Details#Turkey> (Erişim: 5.1.2018).

2017 küresel gıda güvencesi endeksi verilerine göre, gıda güvencesi sıralamasında 113 ülke arasında birinci sırada 85,6 puanla İrlanda, ikinci sırada 84,6 puanla ABD ve üçüncü sırada 84,2 puanla İngiltere almaktadır. Türkiye’nin 61,1 puanla 49. sırada yer aldığı değerlendirilmede son sırada 25,1 puanla Burundi bulunmaktadır.

Tablo 5: Küresel Gıda Güvencesi Endeksi Sıralaması ve Türkiye

Sıra	Ülke	Puan
1	İrlanda	85,6
2	ABD	84,6
3	İngiltere	84,2
48	Panama	62,5
49	Türkiye	61,1
50	Sırbistan	60,6
111	Madagaskar	27,2
112	Kongo	25,5
113	Burundi	25,1

Kaynak: <http://foodsecurityindex.eiu.com> (Erişim: 5.1.2018).

Diğer taraftan, küresel gıda güvencesi endeksinde ülkeler Kuzey Amerika, Orta ve Güney Amerika, Avrupa, Orta Doğu ve Kuzey Afrika, Sahra Altı Afrikası ve Asya-Pasifik olmak üzere altı bölgesel yapı içinde değerlendirilmektedir. Türkiye, Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerinden oluşan bölgesel sınıflamada, 15 ülke içinde 8. sırada yer almaktadır (<http://foodsecurityindex.eiu.com/Index>).

Küresel gıda güvencesi endeksinde doğal kaynakların iklim değişikliğine karşı dirençleri de değerlendirilmektedir. Bu kategori, ülkelerin değişen iklim koşullarına uyumları ve doğal kaynaklarının bu risklere duyarlılığı ve esnekliğini esas almaktadır. Türkiye'nin, 113 ülke içinde, 67 puanla 38. sırada yer aldığı bu değerlendirmede birinci sırada 82,1 puanla Danimarka, son sıra da ise 40 puanla Birleşik Arap Emirlikleri yer almaktadır (<http://foodsecurityindex.eiu.com/>).

SONUÇ

Dünya Tarım ve Gıda Örgütü, sağlıklı bir yaşam için herkesin yeterli, güvenli ve besleyici gıdaya erişimini gıda güvencesi olarak tanımlamaktadır. Dünyada herkese yetecek kadar gıda üretilmesine karşın, dünya nüfusunun yaklaşık 1/9'u açlıkla karşı karşıyadır. Bu bağlamda, açlık sorununu basit bir besin yetersizliği olarak değerlendirmek mümkün değildir.

Yalnızca üretimle değil, tarladan sofraya tüm üretim, dağıtım ve tüketim ilişkilerini ve süreçlerini kapsayan gıda güvencesi, tarım ve gıda politikalarıyla yakından ilişkilidir. Bu politikaların tekelleşmesi, tarımsal faaliyetlerin küresel kapitalizmin etkisiyle ulus ötesi şirketlerin ihtiyaçlarına göre belirlenmesi ve ulusal yetkinin sınırlandırılması, yanı sıra da gıdaların dağıtımındaki dengesizlikler gıda güvencesizliğini beraberinde getirmektedir. Ekonomik bunalımlar, kitlesel olaylar, siyasi krizler, çevre sorunları, iklim değişikliği, yeraltı sularının azalması, akarsuların kirlenmesi, toprağın çoraklanması, tarım arazilerinin bölünmesi, kentleşme, endüstriyel tarımın yaygınlaşması, tarım-gıdada fiyat istikrarsızlıkları, bitkisel hastalıklar, gıda stokları ve karaborsa, israf, işsizlik, gelir dağılımındaki eşitsizlikler, çatışmalar ve savaşlar da gıda güvencesini ortadan kaldıran etkenlerdir.

Türkiye'de 1980'li yıllarda uygulanmaya başlanan neo-liberal politikalardan en çok etkilenen sektörlerin başında tarım-gıda sektörü gelmektedir. Küresel ekonomilere eklemlenme süreci sonrası uygulanan politikalar neticesinde, Türkiye temel gıda ürünleri ithal eder duruma gelmiştir. Söz konusu durum, 1970'li yıllarda kendi kendine yeten bir ülke olan Türkiye'yi gıda güvencesi açısından tartışılır bir ülke konumuna sürüklemiştir. Nitekim 2017 küresel gıda güvencesi endeksi verilerine göre, gıda güvencesi sıralamasında 113 ülke arasında birinci sırada 85,6 puanla İrlanda, ikinci sırada 84,6 puanla ABD ve üçüncü sırada 84,2 puanla İngiltere yer alırken Türkiye 61,1 puanla 49. sırada bulunmaktadır. Bu durum, Türkiye'nin kendi kaynaklarına ve koşullarına uygun yerli bir tarım-gıda politikası geliştirmesinin gıda güvencesi açısından taşıdığı önemi ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- Abay, C.; Olhan, E.; Uysal, Y.; Yavuz, F.; Türkekul, B. Türkiye’de Tarım Politikalarında Değişim. http://www.zmo.org.tr/resimler/ekler/1ce689121e39821_ek.pdf?tipi (Erişim: 11.12.2017).
- Akalın, M. (2014). İklim Değişikliğinin Tarım Üzerindeki Etkileri: Bu Etkileri Gidermeye Yönelik Uyum ve Azaltım Stratejileri. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 7(2). 351-377.
- Burch, D.; Lawrence, G. (2009). Towards a Third Food Regime: Behind The Transformation. *Agric Hum Values*. 26. 267–279.
- Burchi, F.; De, P. (2016). From Food Availability to Nutritional Capabilities: Advancing Food Security Analysis. *Food Policy*. 60. 10–19.
- Büke, A. (2008). Globalization, Transnationalization and Imperialism: Evaluation of Sociology of Agriculture and Food in Case of Turkey. The Graduate School of Social Sciences the degree of Master of Science in Department of Sociology. METU.
- Çaşkurlu, S. (2013). Üçüncü Gıda Rejimi: Şirketleşme Boyutu. <https://www.karasaban.net/ucuncu-gida-rejimi-sirketlesme-boyutu-1sibel-caskurlu> (Erişim: 24.12.2017).
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. Türkiye İklim Değişikliği 6. Ulusal Bildirimi. https://www.csb.gov.tr/db/destek/edirdosya/Turkiye_Iklim_Degisikligi_Altinci_Ulusa_1_Bildirimi.pdf (Erişim: 18.12.2017).
- Erbaş, H. (2017). Tarım-Gıda Etiği/Politikası ve Geleceğimiz: Ekonomi-Politik ve Ötesi Sosyolojik Bir Çerçeve. *Türkiye Biyoetik Dergisi* 4(1). 14-28.
- FAO. (1996). World Food Summit, Rome Declaration on World Food Security and World Food Summit Plan of Action. <http://www.fao.org/docrep/003/w3613e/w3613e00.htm> (Erişim: 04.09.2017).
- FAO. (2006). Food Security, Policy Brief. <http://www.fao.org/forestry/13128-0e6f36f27e0091055bec28ebe830f46b3.pdf> (Erişim: 20.08.2017).
- FAO. (2008). An Introduction to the Basic Concepts of Food Security, Food Security Information for Action Practical Guides. <http://www.fao.org/docrep/013/al936e/al936e00.pdf> (Erişim: 11.09.2017).
- FAO. (2016). Food security indicators. <http://www.fao.org/economic/ess/ess-fs/ess-fadata/en/#.WbhfW7JJbIU> (Erişim: 13.09.2017).
- Friedmann, H. (1982). The Political Economy of Food: The Rise and Fall of the Postwar International Food Order. *American Journal of Sociology*. 88. 248-286. http://www.jstor.org/stable/3083245?seq=1#page_scan_tab_contents (Erişim: 14.09.2017).
- Friedmann, H. (1993). The Political Economy of Food: A Global Crisis. *New Left Review*. 197. 29–57.

- Fridmann, H.; McMichael, P. (1998). Agriculture and The State System, The Rise and Decline of National Agricultures, 1870 to the Present. *Sociologia Ruralis*. 28(2). 93-117.
- Friedmann, H. (2005). From Colonialism to Green Capitalism: Social Movements and The Emergence of Food Regimes, New Directions in the Sociology of Global Development. *Research in Rural Sociology and Development*. 11. 229–267.
- Friedmann, H. (2009). Discussion: Moving Food Regimes Forward: Reflections On Symposium Essays. *Agric Hum Values*. 26. 335–344.
- Giménez, E. H.; Shattuck, A. (2011). Food Crises, Food Regimes and Food Movements: Rumbblings of Reform or Tides of Transformation? *The Journal of Peasant Studies*. 38(1). 109–144.
- Karaman, K. (2017). Changing Economies Unchanging Gender Roles: A Sociological Study About Women Working in the Agri-Food Sector in Turkey. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 27(1). 175-186.
- Kazgan, G. (2003). Tarım ve Gelişme. (I. Baskı). *İstanbul Üniversitesi Yay.* İstanbul.
- Keyder, Ç.; Yenal, Z. (2013). Bildiğimiz Tarımın Sonu, Küresel İktidar ve Köylülük. *İletişim Yayınları*. İstanbul.
- Kızmaz, T.; Şahingöz, A. (2010). Dünya ve Türkiye – Gıda Güvencesi Durumu. *Ekonomik Yaklaşım*. 21(76). 1-30.
- Koç, M. (2010). Yokluk Çokluk: Küresel Gıda Sisteminde Parçalanmış Bütünlük. *Dünden Bugüne Küreselleşme Yerelleşme ve Türkiye*. Ed.: Mustafa Talas-Bülent Kara. Gazi Kitabevi. Ankara. 73-91.
- Koç, M. (2013). Küresel Gıda Düzeni, Kriz Derinleşirken. NotaBene Yayınları. Ankara.
- McMichael, P. (2009a). A Food Regime Analysis of The ‘World Food Crisis’”. *Agric Hum Values*. 26. 281–295.
- McMichael, P. (2009b). The Food Regime Genealogy. *The Journal of Peasant Studies*. 36(1). 139-169.
- Messer, E.; Cohen, M. J.; Marchione, T. (2001). Conflict: A Cause and Effect of Hunger. Environmental Change and Security Project Report No. 7. Washington D.C. 1-16. <https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/ACF23E.pdf> (Erişim: 11.09.2017).
- Messer, E.; Cohen, M. J., (2006). Conflict, Food Insecurity, and Globalization. *International Food Research Institute (IFRI)*. <https://ageconsearch.umn.edu/bitstream/55898/2/fcndp206.pdf> (Erişim: 11.09.2017).
- Niyaz, Ö. C.; İnan, H. (2016). Türkiye’de Gıda Güvencesinin Mevcut Durumunun Değerlendirilmesi. *Adnan Menderes Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*. 13(2). 1 – 7.
- Oral, N. (2009). Türkiye’de Tarım ve Gıda Sektöründe Yabancılaşma ve Tekelleşme. *Mülkiye Dergisi*. 33(262). 323-343.
- Otero, G. (1991). The Coming Tevolution of Biotechnology: A Critique of Buttel. *Sociological Forum*. 6(3). 551-565.

- Öztürk, Ş. (2014). Yeni Köy Sosyolojisi Tartışmaları, Küreselden Yerele Tarım Politikaları ve Yoksulluk. Doğu Kitabevi Yayınları. İstanbul.
- Roche, M. (2012). Food Regimes Revisited: A New Zealand Perspective. *Urbani izziv*, 23 (special issue). 62-75.
- Scanlan, S. J. Food Security and Comparative Sociology. *International Journal of Sociology*. 33(3). 88-111.
- Shaw, D. J. (2007). “World Conference on Overcoming Global Hunger, 1993” World Food Security, A History Since 1945, Palgravemacmillan.
- Talas, M. (2010). Küreselleşme Sürecinde Türkiye’de Tarım ve Gıda Güvenliği. *Karadeniz Dergi*. 8. 17-24.
- TÜİK. (2017a). Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, 2016. *Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni*. www.tuik.gov.tr/PdfGetir.do?id=24579 (Erişim: 10.12.2017).
- TÜİK. (2017b). Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması Bölgesel Sonuçları, 2016. *Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni*. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24580#> (Erişim: 17.12.2017).
- TÜRK-İŞ. (2017). Kasım 2017 Açlık ve Yoksulluk Sınırı. <http://www.turkis.org.tr/KASIM-2017-ACLİK-ve-YOKSULLUK-SINIRI-d11646> (Erişim: 17.12.2017).
- TÜRKİYE KAMU-SEN. (2017). https://kamusen.org.tr/icerik_goster.php?Id=11200 (Erişim: 17.12.2017).
- UNCTAD. (2008). Addressing The Global Food Crisis: Key Trade, Investment and Commodity Policies In Ensuring Sustainable Food Security and Alleviating Poverty. http://unctad.org/sections/edm_dir/docs/osg_2008_1_en.pdf (Erişim: 5.11.2017).

İnternet Kaynakları

- <http://econ.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/EXTDEC/EXTRESEARCH/0,,contentMDK:22510787~pagePK:64165401~piPK:64165026~theSitePK:469382,00.html> (Erişim: 25.08.2017).
- <http://foodsecurityindex.eiu.com> (Erişim: 5.1.2018).
- <http://foodsecurityindex.eiu.com/Country/Details#Turkey> (Erişim: 5.1.2018).
- <http://www.dccmaugusta.org>, “What does Food Insecurity” Mean?” <http://www.dccmaugusta.org/What%20does%20FOOD%20INSECURITY%20Mean.pdf> (Erişim: 11.09.2017).
- <http://www.hurriyet.com.tr/laboratuvarda-yuzde-100-gercek-et-uretildi-40569171> (Erişim: 05.09.2015).
- <http://www.tarim.gov.tr/BUGEM/Haber/331/941-Havza-Ilcede-Desteklenecek-Urunler-Belirlendi> (Erişim: 12.12.2017).
- <http://www.un.org/sustainabledevelopment/poverty/> (Erişim: 22.8.2017).
- <http://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-development-goals/> (Erişim: 28.08.2017).

AKADEMİK BAKIŞ DERGİSİ

Sayı: 65 Ocak - Şubat 2018

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694-528X İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası
Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat – KIRGIZİSTAN

<http://www.akademikbakis.org>

http://www.un.org/sustainabledevelopment/wp-content/uploads/2016/08/2_Why-it-Matters_ZeroHunger_2p.pdf (Erişim:22.08.2017).

<http://www1.wfp.org/zero-hunger> (Erişim: 21.08.2017).

www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1605 (Erişim: 27.12.2017).